

סכנת 'המדינה האחת' - יהודית ופלסטינית: מתרחיש למציאות

אודי דקל ונוי שלו | 7 בנובמבר, 2022

ההתרחקות מפתרון שתי המדינות לסכסוך הישראלי-פלסטיני, ביוזעין ושלא ביוזעין, מאיצה את מגמת הגלישה למציאות של 'מדינה אחת'. ואולם, ההנחה ששני העמים יכולים לחיות בכפיפה אחת מנוגדת לשכל הישר, לאחר עשרות שנים של סכסוך עקוב מדם. במסגרת הגלישה ל'מדינה אחת', שלושה "קרנפים אפורים" שועטים לעברנו ואנו מתעלמים מהתקרבותם המאיימת - היווצרות מערכת חיים מעורבת ומפותלת בין יהודים לפלסטינים, שלא ניתנת להתרה ולהפרדה; מבוי מדיני סתום, מבלי יכולת לפרוץ אותו ולממש אופציות להסדר מדיני; היווצרות מציאות, אשר תערער את החזון הציוני של מדינה יהודית, דמוקרטית, בטוחה ומשגשגת. במאמר זה תתואר מציאות 'המדינה האחת', כאשר המצב המתוח והאירועים האלימים בירושלים המאוחדת ממחישים את המציאות הבעייתית הצפויה.

חלפה מערכת הבחירות החמישית שנערכה בישראל בשנתיים האחרונות, ושוב - בלי דיון בעתיד הסכסוך הישראלי-פלסטיני, למעט ההתמודדות עם הטרור הפלסטיני הגואה. שורת התרחשויות לאורך השנים - כישלונות חוזרים ונשנים לגבש הסכמה על "הסדר קבע"; הפיצול במחנה הפלסטיני בין פת"ח לחמאס; מיסוד הנרטיב בישראל של היעדר פרטנר להסדר בצד הפלסטיני; גלי טרור ועימותים אלימים - כל אלה הביאו את הציבור בישראל, כמו גם את מקבלי ההחלטות, לאובדן אמון ביכולת להגיע להסכם כולל לסכסוך הישראלי-פלסטיני ברוח רעיון שתי מדינות. ממשלות ישראל, שאינן מסוגלות לקבל החלטות קשות, ליישמן ולשרוד, מבקשות להרוויח זמן ולהשיג רגיעה ממושכת ככל הניתן בזירת העימות. אך היעדר התקדמות לעבר הסדר והשתעבדות שני הצדדים לניהול הסכסוך מעמיקים את מורכבותה של הזירה עד כי לא ניתן יהיה לעצב בעתיד מציאות של שתי ישויות מדיניות, יהודית ופלסטינית, מובחנות ונפרדות מדינית, גיאוגרפית ודמוגרפית. המשמעות היא איום על צביונה של מדינת ישראל כמדינה יהודית, דמוקרטית, בטוחה ומשגשגת. האיום הגלום במציאות זו מנותח במאמר זה בהסתמך על המצב הקיים בירושלים, כמודל לשילוב אוכלוסיות יהודית ופלסטינית במסגרת אחת.

המגמות הנוכחיות

הציבור הישראלי איבד אמון ביכולת לגבש ולממש הסדר עם נציגות פלסטינית רשמית, אם אכן קיימת כזאת, ומפגין אדישות למצב המסתמן בשטח. גם הציבור הפלסטיני איבד אמון בדרך

המדינית, נסחף לטרור ולאלימות (בשנתיים האחרונות נרשמה עליה משמעותית בפיגועים ביהודה, בשומרון ובירושלים), ומגלה עניין גובר במציאות של 'מדינה אחת', עם זכויות מלאות לאוכלוסייה הפלסטינית.

על רקע זה, בשנים האחרונות ניכרת בישראל התלהבות, בעיקר בקרב פוליטיקאים, מרעיון "צמצום הסכסוך", שמשמעותו ניהול מתמשך של סכסוך מתחת לסף המלחמה, אמנם תוך שיפור מרקם החיים של האוכלוסייה הפלסטינית, אך בלי לתקף את ההנחה שניתן להשביט את השאיפות הלאומיות הפלסטיניות ואת כמיהת הציבור הפלסטיני לזכויות אזרחיות מלאות. רעיון "צמצום הסכסוך", כמו "השלום הכלכלי", הוא אמצעי נוסף להרוויח זמן ולדחות החלטות כבדות משקל, ובמרכזן הורדת הנטל הפלסטיני מגבה של מדינת ישראל. ואולם, הזמן הוא וקטור קריטי במגמת הגלישה האיטית, כמעט בלתי-מורגשת, למציאות של 'מדינה אחת' בין הים התיכון לנהר הירדן.

גם הסוגדים לרעיון "צמצום הסכסוך" חוששים משני איומים קיומיים, והם: **(1) יצירתה של מדינה אחת דו-לאומית; (2) הקמת מדינה פלסטינית** על בסיס הסדר של שתי מדינות לשני עמים, כאשר בסבירות גבוהה, המדינה הפלסטינית תהא כאוטית ותהווה פלטפורמה לטרור נגד ישראל. הבעייתיות שבשתי האפשרויות כאחת מרתיעה את מקבלי ההחלטות מהתמודדות עם אתגר הסכסוך.

ואולם, רצף החלטות של ממשלות ישראל התקבלו בלי בחינת ההשלכות ארוכות הטווח שלהן מבחינת הנעתן את מגמת הגלישה למציאות של מדינה אחת. בעוד הקבוצות בחברה הישראלית התומכות במוצהר במדינה אחת הינן מיעוט, מימין ומשמאל, המציאות הפוליטית, כמו גם היעדר חזון מדיני אחר, מחזקים את מגמת הגלישה. ביניהן בנייה של אלפי יחידות דיור ביהודה ושומרון, רובן בהתנחלויות המבודדות שמחוץ לגושים ולמכשול הביטחוני, והכשרת מאחזים לא-מורשים. כל אלו אינם תורמים להרגעת הרוחות התוססות בקרב הפלסטינים, מגבירים את התסבוכת בין האוכלוסיות – היהודית והפלסטינית – באזור, ונועדו למעשה לסכל אפשרות של היפרדות מהפלסטינים. ובנוסף, מתן אישורי כניסה לעבודה בישראל ל-120,000 פועלים פלסטינים מגבירה את התלות הפלסטינית בישראל ואת הנטל הפלסטיני עליה. נוסף לכך כ-40,000 הפלסטינים השוהים בישראל בלי היתר, המנצלים את הפרצות בגדר הביטחוני שהושקעו בה יותר מ-20 מיליארד שקלים והפכה למחוררת.

כיצד תראה מציאות של 'מדינה אחת דו-לאומית' בין הים לירדן?

מאז חידוש ההתיישבות היהודית בארץ ישראל, ראשי התנועה הציונית העניקו משקל רב לממד הדמוגרפי. הנהגת היישוב הסכימה לרעיון חלוקת הארץ לשתי מדינות לשני עמים, תוך שמירה על הזהות היהודית והרוב היהודי בתחומי מדינת ישראל. כיום, מספר היהודים שווה למספר הערבים בשטח ארץ ישראל המנדטורית – מנהר הירדן לים התיכון (כולל רצועת עזה).

האם יש סיכוי כי שתי אוכלוסיות שוות בגודלן (גם ביחס של 60 אחוזים ליהודים מול 40 אחוזים לפלסטינים, ללא רצועת עזה), הנתונות במשך שנים ארוכות בסכסוך אתני, לאומי ודתי, אשר תובעות בעלות על אותה חלקת ארץ ועל ירושלים כבירתן, יוכלו לחיות בכפיפה אחת? על מנת ששתי החברות תוכלנה לחיות בצוותא נדרשים שני תנאים חיוניים: (1) שוויון אזרחי מלא; (2) שיתוף פעולה מלא ואמון בין שני העמים.

כדי לגבש הסכמה רחבה בקרב שני העמים למצב של 'מדינה אחת' נדרשת הסכמה רחבה על כל אחד ממאפייניה של הריבונות המשותפת – החוקתיים, הכלכליים, החברתיים והביטחוניים. כיצד ניתן לשכנע ישראלים יהודים לוותר על המדינה היהודית ולהחליף אותה בדמוקרטיה דו-לאומית, לאחר 74 שנות עצמאות ומלחמות עקובות מדם? האם אזרחי מדינת ישראל יקבלו בהבנה את הירידה הניכרת הצפויה בתוצר המקומי הגולמי לנפש (מ- 51,500 דולר לשנה ל- 34,500 דולר לשנה)?¹ האם הציבור היהודי יסכים להשוואת התנאים של 'חוק השבות' לאלה של 'זכות השיבה' של פליטים פלסטיניים לשטח ישראל? ומנגד, האם הציבור הישראלי יסכים לוותר על אופייה הדמוקרטי של המדינה ולחיות במדינה שמחצית מתושביה הלא-יהודים אינם נהנים מאזרחות מלאה? והאם התושבים הפלסטינים יסכימו לחיות בתנאים אלה, כאשר שכניהם בעלי זכויות גוברות?

לאור בחינה מפוכחת של התנאים השוררים בשתי החברות – עוצמת האיבה ההדדית; האדישות כלפי הסבל בצד השני; היעדר שאיפה משמעותית לפיוס ולדו-קיום; השאיפות ארוכות השנים לשלטון עצמי של הפלסטינים – קשה להימנע מהמסקנה, כי מצב בו שתי החברות תסכמנה לחיות בכפיפה אחת אינו סביר, עד בלתי אפשרי. יתר על כן, המדינה האחת לא תהיה מדינה מתפקדת.

כדי להבין את המציאות של 'מדינה אחת' בחנו את התרחישים והאתגרים האפשריים במציאות זו. במרבית התרחשים נקלעו שתי האוכלוסיות לחיכוך חריף. הפלסטינים לא הסתפקו בתמורות ראשוניות ודרשו שוויון זכויות מוחלט וכן את סגירת הפערים הכלכליים-חברתיים (כולל מעמד חברתי, חינוך, רווחה ועוד). כן נמשכו בקרבם תחושת הקיפוח והאשמת הצד היהודי במצבם. תחושות אלה הגבירו את האלימות והפשעה. עולה מכאן, שהעוינות בין העמים תגבר ולא תפחת במציאות שבמסגרתה הפלסטינים יהיו חלק ממדינה אחת בעלת זהות יהודית, ללא תוקף לזהותם הלאומית הפלסטינית. ובנוסף, גם במדינה שלא תהיה בעלת זהות אחת מוגדרת – יהודית או פלסטינית – תחושות ומגמות אלה יהיו ניכרות.

יוזכר כי האלימות היומיומית הבלתי-נסבלת בין יהודים לפלסטינים הייתה הסיבה הבסיסית להחלטה על חלוקת הארץ בהחלטה 181 של עצרת האומות המאוחדות מ-1947. מרתק עד כמה תקפות עדיין מסקנותיה של וועדת פיל שפורסמו ב-1937, אשר קבעו כי "אין כל סיכוי למיזוג או היטמעות של התרבויות היהודית והערבית... הלאומיות הערבית איתנה בדיוק כמו זו

¹ הנתונים מבוססים על ניתוח כלכלי שנעשה במכון למחקרי ביטחון לאומי על ידי ד"ר חגי אטקס ופרופסור אסטבן קלור

היהודית... אף אחד משני האידיאלים הלאומיים אינו מאפשר שילוב בשירות מדינה אחת".² היה זה אבסורד להניח כי עשרות שנים של סכסוך עקוב מדם – מלחמות, מתקפות טרור ומבצעים צבאיים; 55 שנות שליטה צבאית ישראלית באוכלוסייה פלסטינית; נישול קרקעות; התקוממויות פלסטיניות אלימות ומלחמת טרור; ואינספור התנגשויות – הקהו את תקפותה של מסקנה זו.

אם אכן ההתפתחויות הצפויות בהינתן מציאות של 'מדינה אחת', כינונה לא ימנע התקוממות פלסטינית אלימה, וגם התקוממות של יהודים שלא יקבלו את המצב החדש. מכאן עולות שתי אופציות: האחת, היפרדות מדינית – לשתי ישויות מדיניות נפרדות ומובחנות, גיאוגרפית ודמוגרפית; השנייה, מתן זכויות שוות ומלאות לפלסטינים במדינה האחת. אולם, משמעות הענקת זכויות שוות לפלסטינים היא שהם יוכלו לגור היכן שיחפצו בתחומי מדינת ישראל, תתקיים שיבה המונית של פליטים פלסטיניים, תוענק להם הזכות לבחור ולהיבחר בבחירות לכנסת, והממשלה תורכב מיהודים ופלסטינים. כן יחוקקו חוקים אשר יטיבו עם הפלסטינים ואף יתכן שישונו סמלי המדינה.

אשר לחלוקת השטח: מציאות של 'מדינה אחת' תטיב לכאורה עם ההתנחלויות והמאחזים הישראליים ביהודה ושומרון, שכן תושביהם יוכלו להמשיך לגור בהם ללא חשש מפינוי. אולם, ההתנחלויות נבנו לרוב על "אדמות מדינה", ולעיתים על אדמה פלסטינית פרטית, כאשר מערכת המשפט הישראלית והמנהל האזרחי אישרו הפקעת אדמות פלסטיניות לצרכי התיישבות. במצב של מדינה אחת, "אדמות המדינה" יהיו מיועדות גם לשמש את צרכי האוכלוסייה הפלסטינית ולא תתאפשר עוד הפקעה של אדמות פרטיות של פלסטינים לצורכי התיישבות יהודית. סביר כי הישובים הפלסטיניים יתרחבו ואף יעטפו את הישובים היהודים – מה שיגביר את החיכוך בין האוכלוסיות, ובכלל זאת את הפשיעה והאלימות, אף מעבר לתופעות אלה כיום. השלבים הבאים יהיו תביעות פלסטיניות לבטל את חוק נכסי נפקדים ותביעה להשבת נדל"ן בירושלים, בחיפה, יפו, רמלה, לוד, בערים נוספות ובכפרים אשר בהם התגוררה אוכלוסייה פלסטינית טרם הקמת מדינת ישראל.

ירושלים כמקרה בוחן למציאות של 'מדינה אחת'

ירושלים מהווה מודל להתנהלות החיים במציאות של 'מדינה אחת'. בשנת 1967 החילה ממשלת ישראל את החוק הישראלי על מזרח ירושלים ובכך סיפחה את מזרח העיר ויצרה בפועל "עיר אחת לשני עמים". התושבים במזרח ירושלים מוגדרים תושבי קבע, נושאים תעודת זהות ישראלית והם בעלי זכות הצבעה לראשות המוניציפלית של ירושלים, וגם זכות להגיש בקשה לקבלת אזרחות ישראלית, המקנה דרכון ישראלי וזכות הצבעה לכנסת. כיום, המערכת הבירוקרטית של משרד הפנים מעכבת ככל הניתן אישורים למספר הגדל של בקשות

² **ועדת פיל (Peel Commission)** ועדת חקירה מלכותית שהוקמה באוגוסט 1936 על ידי ממשלת הממלכה המאוחדת במטרה לחקור את הסיבות למרד הערבי הגדול בארץ ישראל תחת שלטון המנדט הבריטי ולהמליץ על צעדים לעתיד. https://content.ecf.org.il/files/M00419_Peel1937FullReportHebrew.pdf

מזרח ירושלמים להתאזרח בישראל. פלסטינים תושבי מזרח ירושלים החרימו את מערכות הבחירות בעיר בהתאם להנחיות מנהיגי אש"ף והרשות הפלסטינית. מדיניותם זו נועדה למנוע ביטוי להכרה בריבונות ישראל בעיר. אולם, לאחרונה נשמעות קריאות לפלסטינים תושבי ירושלים להצביע לראשות ולמועצת העיר, ואף להגדיל את מספר הבקשות לאזרח. אם יתממש תרחיש זה, ערביי מזרח ירושלים יהוו מעל לשליש מהמושבים במועצת העיר וישמשו שחקן מרכזי בקביעת מדיניותה של ירושלים ואף בזהות ראש העיר. עוד יוזכר כי במהלך 55 השנים האחרונות הצטמק הרוב היהודי בירושלים מ-74 אחוזים לכ-60 אחוזים בלבד (הנתונים מצביעים על כך שכ-530 אלף יהודים עזבו את העיר ואילו רק כ-325 אלף יהודים הגיעו לגור בה).³

ניתוח מצבה החברתי-כלכלי של ירושלים מצביע על כי במשך 55 שנות שלטון ישראלי בעיר המאוחדת הועמקו הפערים בין האוכלוסייה היהודית והערבית בה. היקף העוני בירושלים לשנת 2022 עומד על 43 אחוזים מכלל התושבים, והוא גבוה במידה ניכרת ביחס להיקף העוני במדינת ישראל כולה - 21 אחוזים. זאת ועוד, תחולת העוני (אחוז האוכלוסייה שהכנסתה נמוכה מקו העוני) בקרב האוכלוסייה היהודית בירושלים עומדת על 32 אחוזים - כמחצית בהשוואה לאוכלוסייה הערבית בעיר, בה תחולת העוני היא 61 אחוזים.⁴

ואכן, מדינת ישראל הכירה בכך שהפערים התשתיתיים, החברתיים והכלכליים בין תושבי מזרח ירושלים לבין התושבים היהודים בעיר מהווה מקור לתסכול ולעוינות של תושבי העיר הפלסטינים. לכך גם השלכות ביטחוניות. ולפיכך הופעלה במאי 2018 תוכנית ממשלתית לבלימת הפערים, שעלותה מוערכת ב-2 מיליארד שקלים (החלטת ממשלה מס' 3790).⁵ אלא שכשנה לאחר הוצאתה לפועל של התוכנית, דו"ח של מבקר המדינה קבע כי על המוסדות הרלוונטיים בישראל לפעול בדחיפות על מנת לשפר את מצבה החברתי-כלכלי של האוכלוסייה במזרח ירושלים ולהקצות את לכך את התקציבים הנוספים הדרושים.⁶

סוגייה מרכזית בירושלים, שבמציאות של 'מדינה אחת' תמשיך להוות מקור לחיכוך ולמתח, היא מאבק השליטה בהר הבית - אל-חרם א-שריף - ובמרכזו מסגד אל-אקצא. הצעירים הערבים ממזרח ירושלים גיבשו זהות ושליחות של 'מגני אל-אקצא'. קשה לתאר מצב שהערבים המוסלמים יסכימו לתפילת יהודים במתחם ואף לעלייה המונית של היהודים להר. מתחם הר הבית רווי אדי דלק ומועד לפיצוץ כמעט על בסיס יומי, ובעיקר בחגים ומועדים של שתי הדתות.

³ שרגאי, נ' (2022, 16 ביוני). התשבץ הדמוגרפי. **ישראל היום**.

<https://www.israelhayom.co.il/magazine/hashavua/article/11688132>

⁴ המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה. 2022. שני שליש מתושבי ירושלים חיים ב'מזרח העיר': 234 אלף יהודים ו-362

אלף ערבים. <https://jcpa.org.il/article>

⁵ מזכירות הממשלה (2018, 13 במאי). צמצום פערים חברתיים כלכליים ופיתוח כלכלי במזרח ירושלים. החלטת ממשלה.

⁶ משרד מבקר המדינה (2019). השירותים החברתיים לאוכלוסייה הערבית במזרח ירושלים.

<https://www.mevaker.gov.il>

ירושלים היא המחשה ומודל למרקם חיים מעורב בין יהודים וערבים. החיכוך בין שתי האוכלוסיות בירושלים ניכר מידי יום. בעוד הציבור הערבי פוקד את המרכזים הרפואיים, הקניות והמסחר במערב העיר, הציבור היהודי מדיר רגליו מהשכונות הערביות במזרח העיר, למעט העיר העתיקה. ובל נשכח - חופש התנועה בין מזרח ומערב העיר מספק גישה וחדירה למבקשים לבצע פשע ופיגועי טרור.

לאן פנינו?

הגורסים כי עדיף לשמר את המצב הנוכחי - ניהול הסכסוך, גם אם משמעותו גלישה למציאות של מדינה אחת, על פני מהלכים מעצבים כמו היפרדות מדינית, גיאוגרפית ודמוגרפית מהפלסטינים - עוצמים את עיניהם מראות כי לא ניתן להתגבר על איבה הדדית ולגשר על מתחים אתניים-לאומיים ודתיים עמוקים, וכן לא ניתן יהיה לגרום לפלסטינים לזנוח את שאיפתם ארוכת השנים לשלטון עצמאי. שלושה "קרנפים אפורים" שועטים לעברנו ואנו מתעלמים מהתקרבותם המאיימת: היווצרות מערכת חיים מעורבת ומפותלת בין יהודים לפלסטינים, שלא ניתנת להתרה ולהפרדה; מבוי מדיני סתום, שלא ניתן לפרוץ אותו ולממש אופציות להסדר מדיני; היווצרות 'מציאות של מדינה אחת', אשר תערער את החזון הציוני של מדינה יהודית, דמוקרטית, בטוחה ומשגשגת, עם השלכות מסוכנות למעמדה הבינלאומי של ישראל, למצבה החברתי והכלכלי וכן לביטחונה - הפנימי והחיצוני.

הציבור בישראל מוטרד מהסוגייה הביטחונית ואינו רואה חלופה אטרקטיבית למצב הנוכחי. הוא אינו חש איום מידי ומוחשי במגמת הגלישה למציאות של 'מדינה אחת', ולכן אינו מפעיל לחץ על ההנהגה לשינוי הדרך. המערכת הפוליטית בישראל מצידה טרודה בענייני השעה ואינה צופה פני העתיד, תוך התעלמות מכך שיש לסלול דרך שתמנע היווצרות מציאות שמרבית הציבור הישראלי אינו מעוניין בה. ממצאי סקר דעת הקהל שנערך על ידי המכון למחקרי ביטחון לאומי בנובמבר 2021 מורים כי קרוב ל-60 אחוזים מהציבור (55 אחוזים המזוהים עם הצד הימני של המפה הפוליטית) חושבים שעל מדינת ישראל לבצע כעת צעדי היפרדות מהפלסטינים, כדי למנוע מציאות של 'מדינה אחת דו-לאומית'. נקיטת מגמה הפוכה של היפרדות מהפלסטינים ובתוך כך מניעת גלישה למציאות של 'מדינה אחת' היא האתגר העיקרי המונח לפתחה של ממשלת ישראל - יהא הרכבה אשר יהא.